

VARAŽDIN I VARAŽDINSKI KRAJ U ZBORNIKU ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE

TOMISLAV ĐURIC

Privredna banka
41000 Zagreb

UDK 394.011(091)
Pregledni članak

Autor se osvrće na nekoliko povijesnih i etnoloških radova u kojima je opisan grad i područje Varaždina. Najznačajniji je među njima članak Rudolfa Strohala o Varaždinskoj županiji na prijelazu iz 16. u 17. st. Iz tog se priloga saznaje kako su u Varaždinu i njegovoj okolici živjeli kmetovi, crkvena i svjetovna vlastela, građani-purgeri, vojne osobe i sužnjevi. Opisuje se izgled sela, društveni odnosi, neki običaji vezani za vlasničke odnose, te gospodarske prilike u kmetskim i feudalnim sredinama.

Varaždin je od davnine bio središte sjeverozapadne Hrvatske, odnosno, sjedište uprave Varaždinske županije. Ova županija, pak, bila je jedna od najstarijih hrvatskih županija. Spominje se već 1181. godine, a sigurno je da je postojala i ranije. Županijski i slobodno-kraljevski grad Varaždin, a on je to već od 1209. godine, nalazi se na vrlo pogodnom zemljopisno-prometnom djelu Hrvatske. Blizina Austrije, Slovenije i Mađarske čini izuzetno povoljne uvjete za razvoj i veze sa svijetom. Dolaskom Turaka i njihovim stopedeset godišnjim bivanjem u susjedstvu, Varaždin postaje značajno mjesto Vojne krajine, a područje njegove županije tampon zona između dvaju carstva. Grad dobiva posebno vojno-strateško značenje. Takvi uvjeti diktirali su kroz povijest način života i rada i tražili stalno prilagođavanje novim uvjetima i promjenama.

Po svemu sudeći XV. i XVI stoljeće najkarakterističniji su za život ovog grada i kraja, pa se tome razdoblju od strane etnologa, povjesničara i ostalih daje posebno naglašen tretman. Tako na primjer u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU* u knjizi 27, sv. 2 iz 1932. godine, nailazimo na vrlo zapažen i sveobuhvatan rad Rudolfa Strohala pod naslovom: »Varaždinska županija od 1550.—1660. godine«. Iz tog priloga možemo saznati kako se živjelo u Varaždinu i njegovoj okolici u svim društvenim slojevima; kako su živjeli kmetovi, crkvena i svjetovna vlastela, građani-purgeri, vojne osobe i kao posebna kategorija »sužnjevi« tj. zarobljenici pridošli iz stalnih sukoba s Turcima.

Glavninu žitelja Varaždina činili su građani, »purgeri«. Bili su vlasnici posjede u okolici grada, a bavili su se obrtom i trgovinom. Na posjede su plaćali poreze, ali su tlake bili oslobođeni, osim tako zvane »gornice« na zemljišta koje je bilo podvrgnuto tretmanu gornice. Gornica je u stvari bila prihod »gornemu gospodar«, a sastojala se od pola do tri vedra vina, prema veličini vinograda, 1—3 kopuna i 3—9 pogačica ne pečenih i to od bijelog brašna.

Veliki broj različitih obrta kojima su se bavili građani Varaždina ukazuje ujedno i na njihov način života, bogatstvo kućnog inventara potrebnog za svakidašnji život, način odijevanja, ishrane i sl. U gradu su pored klesara, graditelja i tesara, zlatari, kositrari, lončari, krojači, krznari, kožari, obučari, remenari i kopčari. U *Zborniku za narodni život i običaje*, knjiga 43, Mira Ilijanić u prilogu pod naslovom »Odijelo i sitni kućni inventar u Varaždinu u XVI. stoljeću« opisuje, na temelju gradskih zapisnika i građanskih oporuka kako su se oblačili građani u to vrijeme i što su imali u svojim kućama. Prema tim izvorima nisu bile rijetke građanske kuće koje su imale i po nekoliko škrinja punih srebrenog posuđa i nakita. U gradu je tada djelovalo pet zlatara.

Zbog hladnog podneblja morali su se varaždinci toplo odijevati, pa je krzno bilo tražena roba. Razne vrste ogrtača predstavljali su lisičjim i ovčjim krznom. Nosili su plašteve, prilagođene tunike, šešire i šubare, a na nogama čarape, te duge ili kratke čizme.

Uz purgere u Varaždinu su živjeli i svećenici. Grad je bio jak crkveni centar. Zanimljivo je istaći, da su se svećenici u to vrijeme ženili, te da se na području županije u više župa glagoljalo sve do kraja XVII. stoljeća. Popovi glagoljaši glagoljali su u Bednji, Belcu, Kamenici, Maruševcu, Petrijancu i Radoboju. Pored navedenih dvaju kategorija, Strohal kao žitelje grada posebno navodi časnike i vojnike, te kao kategoriju i velike posjednike i vlastelu, odnosno plemstvo. Plemići su povremeni stanovnici grada. Žive na svojim imanjima, a u gradu posjeduju palače u kojima se najviše zadržavaju tijekom zime ili crkvenih blagdana.

U kategoriju »veliki posjednici« ubrajaju se grofovi i baruni koji imaju svoje gradove, a vlastela svoje dvorce ili kurije. Vlastela je najbrojnija, pa sa svojom imovinom daje i gospodarski i društveni naglasak. U vlastelu su se obrajali i plemići i imućni ljudi koje su nazivali »plemeniti« ili »knezovi«, a žene su se nazivale »gospodjama« ili »gospama«. Njihove palače bile su uglavnom jednokatne građevine uz koje su na odstojanju stajale štale, hambar, sjenici, kukurušnjaci, svinjci i kokošinjci. Živjeli su raskošno i rastrošno zahvaljujući prihodima sa svoje zemlje i od kmetova. Žene su im bile bogato ukrašene zlatnim nakitom, dok su muškarci nosili skupocjene ogrtače i oružje.

Na svojim imanjima uzgajali su konje, goveda, svinje i nešto ovaca a od peradi guske, patke, purane i kokoši. Na oranicama su se sijale sve vrste žitarica, te repa i razno povrće. Krumpir u to vrijeme još nije bio poznat. Posvuda su se uzgajale pčele i varaždinski je med bio na cijeni u Kranjskoj i Štajerskoj.

Na vlastelinstvima živio je i velik broj činovnika i drugog pomoćnog osoblja. Bili su to: dvorski, računovođa, špan i sudac. U sastav služinčadi spadali su konjušari, biroši, pastiri, kuharice, služavke i sobarice. Posebno su bili »sužnjevi«, koji su obavljali poslove sluga. To su bili ili ratni zarobljenici iz sukoba s Turcima, koje njihove obitelji zbog siromaštva nisu mogle otkupiti, ili lakši prijestupnici koji se otkupom nisu mogli doći slobode.

Najbrojnije žiteljstvo bili su kmetovi. Njihov status bio je usklađen s propisima tog vremena. Kako je izgledalo jedno kmetско selo i ladanje u to vrijeme? Tada se pod selom podrazumijevalo zemljište sa stambenim i gospodarskim objektima koje je imao samo jedan kmet, a više takvih kmetских sela, koja su pripadala jednom vlastelinstvu nazivalo se »ladanje«.

Strohal u svojem opisu varaždinske županije na prijelazu iz XVI. u XVII. stoljeće navodi da se na jednom takvom kmetском selu nalazila stambena kuća koja se sastojala od veće sobe, te kuhinje s ognjištem nad kojim je visio kotao na lancu. U sklopu kuće nalazila se i štala za konje i goveda, u pravilu odijeljena, te komora za spremanje rublja. Tu je zatim hambar za žito i druge namirnice, te svinjac i kokošinjac. Krovovi su se pokrivali raženom slamom zvanom »škop«, a taj izuzetno složen posao obavljali su tako zvani »krovci«.

Kuće kmetova bile su bijeljene vapnom i imale su pod od nabijene zemlje. U vinogradima su kmetovi imali kleti u kojima su držali vino i potrebno oruđe.

U navedenom razdoblju nije zabilježen ni jedan ozbiljniji sukob između kmeta i njegovog vlastelina, pa je bilo slučajeva, da su vlastelini oslobodili kmetove zbog osobitih zasluga. To se zvalo »zvestiti kmeta«. A te zasluge su bile vrlo praktičnog karaktera. Zabilježeno je naime nekoliko slučajeva da su bogatiji kmetovi posuđivali vlastelinima novac u zalag za zemljište, druge kmetove i gornice. Rastrošni vlastelini upadali bi u sve dublje dugove i ne bi im drugo preostalo već da »zveste« kmeta, pa bi tako dojučerašnji bogati kmet postao vlastelin i prvi jednakopravni susjed dojučerašnjem vlasniku u gospodarstvu.

U XVI. stoljeću počelo se kod kmetova varaždinske županije stvarati zadrugarstvo. Strohal navodi da se na čelu kmetске zadruge nalazio »gospodar«. Bio je to u pravilu najstariji i najiskusniji član zadruge. »Gospodar« je upravljao svim poslovima izvan kuće, a u domu glavnu riječ je imala njegova žena zvana »gospodinja«.

Među kmetovima u županiji bili su i takozvani »frajmani«, odnosno seljari. Oni su imali iste obveze kao i drugi kmetovi. Međutim, kako su u pravilu dobivali lošu zemlju imali su pravo otići s nje na drugo vlastelinstvo, gdje bi našli eventualno bolje parcele. Zbog toga seljenja vlastelini ih nisu smjeli proganjati.

Iz toga vremena Strohal navodi jedan zanimljiv ceremonijal koji se odvijao prilikom prodaje ili davanja u zalag zemljišta, odnosno prilikom uvođenja vlasnika u novi posjed. Na određenu zemlju izišli bi prodavalac i kupac i nekoliko poštenih, čestitih ljudi koji su se zvali »aldomašnici«. Njihov zadatak je bio da točno označe zemljište i postave kamene međaše ili urežu križeve na međašna drva. Kada bi to učinili, vođa »aldmašnika« pošao bi na čelo parcele, blagoslovio zemlju i izmolio molitvu. Nakon toga bi se počelo piti vino. Ali ne prije, nego što bi glavni »aldmašnik« čašom vina polio zemlju.

U varaždinskoj županiji za razliku od ostalih krajeva bio je češći običaj uzimanja zemlje u zakup negoli kupovine. Za onoga koji bi nakon isteka zaloga vratio zemlju njenom vlasniku reklo se: da je iznesao »polag običaja iz hiže, stol, sito i korito«.

Iz svojih vrela Strohal spominje nazive novca toga vremena. To su bili: talir, zlatni dukat, poliš, mletačke škuđe, mirandule stare, ranjski, koruna, te sitni novac: dinar, soldin i novac.

Od mjera su spomenute mjere za žito: vagan, drevenka, kvarta i merica, a za tekućinu: vedro i pinta. Od voća se spominju: jabuke, kruške, šljive, breskve, oskoruše, grožđe, višnje i kesten, a od drveća: hrast, bukva, grabar, jablan, vrba i jalža.

Strohal s ovime završava svoj prikaz u *Zborniku*. Međutim, ovom prikazu može se dodati jedan izvadak iz knjige Krešimira Filića »Varaždinski mesarski ceh«, Varaždin 1968, koji se izvrsno nastavlja na ovu temu, a govori o tome kako su jeli, kako su se častili stari Varaždinci. Upravo bogatstvo tog jelovnika potvrđuje činjenicu da je riječ o bogatom i maštovitom gradu i kraju.

Dakle, radi se o jelovniku mesarskog ceha u Varaždinu koji je za gozbu svojih članova bio pripremljen za Uskrs 1690. godine. Na tom ručku bilo je prisutno dvadesetak članova ceha:

»Najprije se počelo s masnom kokošjom juhom, u kojoj bijahu sigurno ukuhani rezanci, jer je taj način ostao sve do danas uobičajen na selu kod gozbi, kao i u našim građanskim kućama. Slijedila je potom kuhana govedina, te kuhani dijelovi kokoši s kiselim hrenom; objed se nastavlja pečenim patkama, guskama, kokošima i pilićima i golubovima s ciklom, a onda služe za promjenu iza tolikoga kuhana mesa kuhane ili pečene štruklje. Poslije oduže stanke dolazi najprije lakša mesna hrana: ptice i puževi, kobasice devenice, te volovski jezik a onda donose pečenke: puraninu, teletinu i prasetinu sa salatama, da se iza njih naslade sa sirmom gibanicom. Napokon dolazi na red divljač (zec, patke i guske) priređene na kiselo s valjušcima i konačno voće: jabuke, kruške, oskoruše i lešnjaci«. »Od kolača jeli su, navodi dalje Filić, licitarske kolače, medenjake i paprenjake«.

Prilikom te, i sličnih gozbi trošile su se velike količine kruha i vina, pa se spominje da su dični varaždinski mesari na jednoj sličnoj gozbi popili 560 litara vina.

Navedeni radovi Strohala i Ilijanićeve u spomenutim *Zbornicima* trebali bi dati poticaj etnolozima osobito u znaku »hrvatsko-slovenskih etnoloških paralela« da porade više na istraživanjima dodirnih točaka hrvatske i slovenske etnologije s obzirom na susjedstvo i obostrano prožimanje utjecaja sjeverozapadnog i sjevernog područja Hrvatske sa slovenskim južnim i istočnim dijelom.

VARAŽDIN AND ITS SURROUNDINGS AS SUBJECT IN ZBORNIK ZA NARODNI
ŽIVOT I OBICAJE

Summary

As an important center of northwestern Croatia, the town of Varaždin has had a characteristic style of urban life ever since the Middle Ages. The life of Varaždin was especially interesting and thriving in the 15th and the 16th centuries. Rudolf Strohal described that period in his contribution to *Zbornik: »The Županija of Varaždin from 1550 to 1660«* (vol. 27, no. 2, 1932). He accounted for the life of all social strata: serfs, church and secular nobility, citizens (*purgari*), soldiers and prisoners. He also described the surrounding villages, social relations, some customs associated with property relations, and the feudal social/economic circumstance in general.